



Erkən islam tarixindən bəzi məqamlar

Əmmar Abbasov

*AMEA Şərqsünaslıq İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
t.ü.f.d.*

Azərbaycan tarixinin xeyli hissəsi Xilafətlə bağlı olduğundan islam tarixinin öyrənilməsi bizim üçün həmişə önəmli olmuşdur. Erkən islam tarixinin ölkəmizdə öyrənilməsi sahəsində şöhrət qazanmış bir sıra alimlərimizin elmi fəaliyyətinin araşdırılmasının xalqımızın mənsub olduğu islam dini mədəniyyətinin və tarixinin öyrənilməsində müstəsna rolu vardır. Elmin bütün sahələrində olduğu kimi islam dini tarixi sahəsində də elmi zəkası və təfəkkürü ilə seçilən tədqiqatçılarımızın çoxlu mənbələri araşdırması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.¹ A.A.Bakıxanovdan tutmuş Z.M.Bün-yadov, P.T.Juze, Ə.Əlizadə, A.Paşazadə, S.Aşurbəyli, İ.Əliyev, O.Əfəndiyev, R.Hüseynov, N.Vəlixanlı, İ.Babayev, G.Baxşəliyeva, Ş.Fərzəliyev, E.Həsənova, A.Məmmədov, R.Əliyev, R.Mürsəlov, H.F.Nurullah və başqa onlarla tədqiqatçılarımız Azərbaycan tarixi, islam tarixi və islamla bağlı yüzlərlə qiymətli tədqiqat əsərləri yazıb ortaya qoymuşlar. Bizim məqsədimiz isə onların əsərlərində islam tarixi və onunla bağlı Azərbaycan tarixi haqqındakı fikirlərini bir yerə cəmləşdirməkdir.

Əsil islam tarixi Hz.Məhəmmədin peyğəmbər təyin edildiyi gündən başlayır.² İslam dini Allahın göndərdiyi dinlər arasında sonuncusu və ən mükəmməli olduğu üçün bu dinin banisinin həyatı digər peyğəmbərlərin həyatı ilə müqayisədə daha geniş şəkildə tədqiq edilmişdir.³

VII əsrə qədər təkcə Ərəbistan yarımadasında yaşayan ərəblərin sayı təqribən dörd milyon oturaq, üç milyon köçəri ərəbdən ibarət idi. Ərəbistanın cənubunda himyərilər, qalan yerlərdə isə ərəb adlandırılan köçərilər yaşayırdılar. Şimal sakinlərinin soy kökü Hz.İbrahim oğlu İsmayıl vasitəsilə Ədnandan (Peyğəmbərin ulu babası), cənub sakinlərinin soy kökü isə Qəhtandan başlayırdı. Hər iki etnik qrup sami-hami dilləri ailəsinə daxil olmalarına baxmayaraq, onlar birbirilərini çətin başa düşür, buna görə də özlərini müxtəlif xalqlar sayırdılar. Ümumiyyətlə, yuxarıda göstərilən müxtəlif tayfa qrupları ancaq VII əsrdə islam bayrağı altında birləşəndən sonra ərəb xalqı kimi tanındı. Elm adamlarının fikirlərinə görə, “ərəb” sözü əvvəl etnik mənsubiyyət deyil, “quraqlıq, xam torpaq” mənasını

əqidəni (təkillahlığı) yayırdılar. O dövrün hakimi Nəmrud özü allahlıq iddiası edib, İbrahim peyğəmbəri odda yandırmaq istəsə də, Allah onu xilas edib ki, bu haqda Quranda da xəbər verilir. İsmayılın (ə) törəmələri də onun kimi, Hz.İbrahim və Hz.İsmayılın bərpa etdikləri Kəbə evini təvaf edir, Ərəfat və Müzdəlifə dağında dayanır, qurban kəsir, Ümrə və Həcc ziyarəti zamanı təbiyyə - ləbbeyk (Allaha “Budur, mən Sənin önündə hazırım”) söyləyirdilər. Məkkədə susuzluqdan yaşayış çətinləşdiyinə görə İsmayıl peyğəmbərin törəmələri Məkkəni tərk edərək, boş və yararlı torpaqlara köçür və Kəbəyə hörmət əlaməti olaraq, oradan bir daş götürməmiş şəhərdən çıxmır və harada dayanırdılarsa, həmin daşı ortaya qoyub, Kəbənin ətrafında təvaf etdikləri kimi onun da ətrafında təvaf edirdilər. Beləliklə, vaxt ötdükcə onlar bəyəndikləri hər daşı təvaf edib, ona sitayiş etməyə başladılar, əvvəllər ibadət etdiklərini unudub İbrahim və İsmayıl dinini başqa dinlə əvəz etdilər. Beləliklə, onlar əvvəlki tayfalar kimi haqq yolundan saparaq, bütələrə sitayiş etməyə başladılar. Bununla bərabər onlar İbrahimin dinindən götürdükləri bir çox mərasimləri və özlərindən dinə yad bəzi adətləri də icra edirdilər. Kinanə və Qureys qəbilələri təbiyyə etdikləri zaman belə deyirdilər: “Budur, mən sənin önündəyəm, ya Allah! Sənə şərikin olan yoxdur! Sənin yalnız bir şərikin var ki, o da Səindir. Sən onun və onun malik olduğunun Sahibisən!” Beləcə, Kinanə və Qureys qəbilələri təbiyyə və tövhidi iqrar etməklə bərabər, öz bütələrini də Allahla yanaşı qoyub, Allahı onlara sahib edirdilər.⁵

Allah-Təala öz Peyğəmbərinə(s) buyurur: “Onların əksəriyyəti ancaq şərikin qoşaraq Allaha inanırlar (Allaha təklidə deyil, Ona qoşduqları şəriklər – bütələr və tanrılarla birlikdə ibadət edirlər” (Yusuf, 106).Yəni, Məni qəbul etməklə yanaşı yaratdığını Mənə şərikin qoşurlar.

İslamaqədərki bədəvi ərəb tayfaları ibtidai icma quruluşu şəraitində yaşayırdı, öz başçıları şeyx (müdrik qoca) və ağsaqqallar şurası tərəfindən idarə olunurdular. Tayfa və qəbilələr arasındakı hərc-mərclik və ziddiyyətlərə baxmayaraq, onlarda xeyirxahlıq, insanpərvərlik, namus, qeyrət də var idi və bunların hamısı “mürüvvət” (muruvva) - kişilik sözü ilə ifadə edilirdi.

İslamdan əvvəl döyüş, müharibə, qarət ərəblərdə adət halını almışdı. Deyilənlərə görə bir ərəb Peyğəmbərdən(s) Cənnət haqqında soruşur ki, orada da döyüş olacaqmı? Ona “xeyr” deyildikdə ərəb deyir ki, elə

¹ Akad. Vasim Məmmədliyəv. Hacı Fuad Nurullahın “Azərbaycanda İslam və onun etiqad əsasları” kitabına ön söz.

² Cəfər Sübhani. Həzrət Muəmməd. Bakı, 2014, s.133.

³ Akad. Vasim Məmmədliyəv. Dr. Cəfər Sübhaniyəv “Hz.Muəmməd” kitabına ön söz. Bakı, 2014, s.3

⁴ Nailə Vəlixanlı. Ərəb xilafəti və Azərbaycan. Bakı, 1993, s.6-7

⁵ İbn Hişam. Muəmməd Peyğəmbərin (s) həyatı. Elmira Qafarovanın tərc. Bakı, 2015, I, s.52-53



isə Cənnət nəyə lazımdır? Ərəblərin tarixində (müasirləri saymasaq) 1700 döyüş qeyd edilib, bunlardan bəzisi hətta yüz ildən çox sürüb.⁶

İslama qədər ərəblər bütperəst olub, “müqəddəs” daşlara, təsvirlərə, göy cisimlərinə, ağaclara, heyvanlara sitayiş edirdilər. Lakin onlar da təkallahlı İbrahim peyğəmbər(ə) və İsmayılın bərpa etdikləri Kəbəni (Allahın evini), orada saxladıqları bütləri (başda əl-Lat, əl-Üzza və Mənat olmaqla) ziyarət edirdilər.

Xristianlıq dövlət dininə çevrildikdən sonra Roma imperiyasından mühacirət etmiş yəhudilər yəhudiliyi ərəbistanına gətirdilər. Yəmən, Hicaz, Nəcdə yəhudi icmaları yarandı. Xristianlıq Ərəbistanına üç yolla - Ərəb Həssani padşahlığı vasitəsilə Bizansdan, Ərəb Ləhmi padşahlığının paytaxtı Hirə vasitəsilə İrandan və Həbəşistandan gəldi.

Ərəbistanın əkinçi icmalarında təkallahlığı təbliğ edən, Qiyamət gününə inanan, xristianlığı və yəhudiliyi qəbul etməyən, adi ərəbin qavraya bildiyi daha sadə dinə ibadət etməyi üstün tutan həniflər də var idi. Məhz onların bu keyfiyyətləri Məhəmmədi onları “təmiz və həqiqi” dinin ardıcılığını kimi qiymətləndirməyə sövq etdi. Məhəmməd peyğəmbərin (s) tərcümeyi-halını yazan İbn Hişam onun dili ilə hənifləri İbrahim peyğəmbərin qədim dininin ardıcılığını adlandırır, bu sözü Qurandakı kimi “müsəlman” məfhumu ilə eyniləşdirir⁷ (İbrahim nə yəhudi, nə də xristian idi, o, hənif, müsəlman idi). İbrahim peyğəmbər(ə) oğlu İsmayılın(ə) köməyi ilə Hicazda Kəbəni təmir edib, təkallahlılıq bayrağını ucaldıqdan sonra bir dəstə insan onun yolunu tutaraq Allaha iman gətirdi.⁸ Məkkə əhalisinin Kəbəyə böyük hörməti var idi. Kəbədə ən çox pərəstiş edilən bütlərdən biri də Hubəl idi. İl ərzində hər qəbilə bir nəfəri seçib təm-təraqa, bəzədilmiş halda gətirərək bütlərin qarşısında qurban kəsir, elə oradaca dəfn edirdilər.⁹

Hicaz əhalisini “ümmi” adlandırırdılar. Ümmi sözünün mənası dərs oxumamış, məktəb görməmiş deməkdir. Hicazın elmi səviyyəsini bilmək üçün bunu demək kifayətdir ki, islamın meydana gəldiyi vaxt Qüreyşdə vur-tut on yeddi nəfər oxuyub-yazmağı bacarırdı, Mədinədə isə on bir.¹⁰ Yeri gəlmişkən, “Qüreyş” “ticarət” və “qazanc əldə etmək” mənasını verən “təqərruş” sözündən əmələ gəlmişdir. İbn Hişam da bu sözün etimologiyasını “ticarət” və “qazanc əldə etmə” mənasını verən “quruş”la bağlayır.¹¹ “Quruş” bir çox ərəb ölkəsində tək “qırşun” olan cəmdə “quruş” kəlməsidir, xırda pulu bildirir, bizdə də xalq arasında bu söz elə deyilən mənada işlənir.

⁶ Nailə Vəlixanlı. Ərəb xilafəti. s.7

⁷ Yenə orada; s.9

⁸ Cəfər Sübhani. Hz.Muhamməd, s.15

⁹ Yenə orada, s.17

¹⁰ Yenə orada, s.33

¹¹ İbn Hişam.Məhəmməd peyğəmbərin(s) həyatı.Elmira Qafarovanın tərcüməsində, Bakı, 2015, I kitab, s.59

Məhəmməd Ərəbistan səhrasında, quru İbrahim vadisində dünyaya gələndə atası həyatda yox idi. Uşaqlıqda babası Əbdülmüttəlibin, sonra əmisi Əbu Talibin himayəsində yaşamışdı. Doğulmamışdan atasını, altı yaşına çatanda isə anasını itirmişdi. Atadanan yetim qalsa da, Allah-Təala onu uşaqlığında hər kəsin möhtac olduğu ana sevgisi, mehribanlığı və şəfqətindən məhrum etməmişdi. Bu, ona Yaradanın lütfü idi. Allah-Təala istəmişdi ki, balaca Məhəmməd ana nəfəsi, qayğısı və əmin-amanlığını hiss etsin.¹² İbn Hişamın qeyd etdiyinə görə Məhəmməd həm ata, həm də ana tərəfdən Adəm övladlarından nəsəbcə ən şərəfli və ən fəzilətli idi.¹³ Peyğəmbərin (s) babasının atasının əsl adı Əmr, ləqəbi isə Ə”la olmuşdur. O, Əbdüşşəmslə əkiz doğulmuşdu. Tarixi məlumatlara görə onlar doğularkən Haşimin barmağı Əbdüşşəmsin alnına yapışıq halda imiş. Barmağı alından ayırarkən qanaxma olmuş, görünər, gələcəkdə bunların övladları arasında qan düşəcəyini demişlər. Hələbinin yazdığına görə bu pis yozum Haşim övladları Bəni-Abbasla Əbdüşşəms övladları Bəni-Ümeyyə arasında qanlı toqquşmaların baş verməsi ilə nəticələnir.¹⁴

Peyğəmbərin(s) babası Əbdülmüttəlib Qüreyşin başçısı idi, onun əsl adı isə Şeybə idi, o, Haşimin arvadı Səlmadan olmuşdu. Haşim onu həddi-buluğ yaşını keçəndək Səlmanın yanında saxlamışdı, onlar Mədinədə yaşayırdılar. Haşimin vəfatından sonra onun qardaşı Müttəlib qardaşı oğlu Şeybəni Məkkəyə - öz ata-qardaşının yanına aparmaq istədi, Səlma buna razılıq vermədi, anasının razılığı olmadan Şeybə də getmək istəmədi. Müttəlib nəhayət, Səlmanı razı saldı və Şeybəni dəvənin tərkinə alıb Məkkəyə gəldi. Görənlər Şeybəni onun qulu kimi qəbul etdilər, Müttəlib onlara dedi: “Vay halımıza, bu qardaşım Haşimin oğludur”. Ancaq adamlar bundan sonra onu Əbdülmüttəlib – Müttəlibin qulu çağırırdılar.¹⁵ Əbdülmüttəlibin Məkkədə hakimiyyəti illəri islam tarixinin başlanğıcı ilə bilavasitə bağlıdır, o, təkallahlıq əqidəsinə və məada inananlardan olmuşdur.

İslamdan qabaq ərəblərin pis adətləri ilə yanaşı yaxşı adətləri də var idi. Məsələn, onlar çox nadir halda müqavilə bağlayır və ya nəzr edirdilər və əhdlərindən heç vaxt dönmürdülər. Əbdülmüttəlib Məkkə¹⁶ hakimi olandan sonra Zəməm¹⁷ quyusunu

¹² Cəfər Sübhani. Hz.Muhamməd,s.142-149

¹³ İbn Hişam, I, 62

¹⁴ Tarix Təbəri, c.2, s.13; Sireyi Hələbi, c.1, s.5; Cəfər Sübhani. Hz.Muhamməd(s), s.66

¹⁵ İbn Hişam,I,75

¹⁶ Məkkəni Bəkkə də adlandırırırmışlar. ”Bəkkə” - “təkəssur” - “sınımış”, ”sındırılmış” sözünün sinonimidir. Deyilənlərə görə insanlar Məkkənin müqəddəsliyinə xələl gətirən əməllər törətdikdə o, boynu qırılmış pəhləvanı, cəngavəri xatırladı və ona Bəkkə deyirlər.

¹⁷ Zəmə-Zəmə, Məscidu-l-haramda, hazırda təxminən Kəbə evinin aşağısında yerləşən, müqəddəs suyu olan quyudur. İbrahim peyğəmbər(ə) arvadı Həcəri kiçik oğlu İsmayilla



təmizləyib, bərpa etmək istəyir. Lakin onun birçə oğlu olduğundan, bu işi yerinə yetirmək onun üçün çətin olur. O, nəzr edir ki, onun uşaqlarının sayı ona çatarsa, onların birini Kəbə önündə qurban kəsəcəkdir. Lakin İbn İshaq bir neçə nəfərə istinadən qeyd edir ki, Əbdülmüttəlib Hicrdə (Kəbənin yanında) yatdığı vaxt yuxuda Zəm-zəmi qazmaq ona əmr olunur.¹⁸ Vaxt keçir, Əbdülmüttəlibin uşaqlarının sayı on olur. Kimin qurban kəsilməyi üçün püşk atılır, püşk Məhəmmədin atası Abdullaha düşür. Bu çox ağır hal idi. Bütün başbələnər yığışib məsləhətləşdilər ki, dəvələrlə Abdullah arasında püşk atılsın. On, iyirmi, otuz və il axır dəvələrlə püşkdə püşk Abdullaha düşdü. Nəhayət dəvələrin sayı yüzə çatanda püşk dəvələlərə düşdü. Əbdülmüttəlib püşkü üç dəfə təkrar etdirsə də, püşk yenə də dəvələlərə düşür. Əbdülmüttəlib yüz dəvə gətirib, Kəbə ətrafında kəsdirib, insanlar və heyvanlar arasında paylamağı tapşırırdı. Deməli, hələ Abdullahın əcali çatmamışdı. Onda Abdullahın cəmi 24 yaşı vardı. Əbdülmüttəlib qurban kəsildəndən sonra Abdullaha götürüb, birbaşa Vəhəb ibn Abdumanaf ibn Zöhrənin evinə gedib, onun namuslu və iffətli qızı Aminəni Abdullaha, onun əmisi qızı Dələləni isə özünə aldı. Peyğəmbərin(s) əmisi Həməzə Dələlədən olmuşdur.¹⁹ Toydan bir neçə ay sonra Abdullah ticarət məqsədi ilə karvanla Şama gedir, qayıdarkən Yəsribdə xəstələnir və vəfat edir, orada da dəfn olunur. Deyilənlərə görə Əminə Məhəmmədə hamilə olarkən yuxuda ona deyilmişdi: “Sən bu millətin başçısına hamiləsən, onu dünyaya gətirəcəyin zaman “Ona bütün həsəd aparənlərin şərindən tək olan Allaha sığınırım!” deyərsən, Adını da Muhəmməd qoyarsan!”²⁰ (Aşağıda Məhəmmədin adı barəsində babası Əbdülmüttəlibin başqa versiyasını görəcəyik). Çox çəkmir ki, Məhəmməd dünyaya gəlir. Tarixçilərin yazdığına görə o, sünnət olunmuş halda dünyaya gələndə dil açıb dedi: “Allah böyükdür, Ona çox-çox həmd-səna olsun, O, gecə-gündüz hər şeydən pakdır” (Bizdə indi də sünnət olunmuş halda doğulan uşaqlara “peyğəmbəri”, yəni “peyğəmbər kimi doğulan” deyirlər). Məhəmməd doğulan vaxt Kəsra sarayının eyvanı çatlayır, bir neçə tağı uçulur, Fars atəşgahının odu sönür,

birlikdə gətirib qədim Kəbə evinin yaxınlığındakı çöldə doymuşdu. Uşağın susuzluqdan əziyyət çəkdiyini görə ana Səfa və Mərva təpələri arasında su axtarışında o yan-bu yana qaçarkən vəhşi heyvanların səsinə eşidib, uşağın yanına qaçır və orada su axdığına görür. Allahın əmri ilə onu Cəbrail(ə) ayağını yerə vurmaqla açmışdı. Həcər oranı çeşmə düzəltdi. Əmr bin əl-Haris əl-Curhumi Məkkədə hakimiyətdən uzaqlaşdırıldığına görə Kəbədəki Qara daşı və iki qızıl ceyran heykəlini və bir çox zirehi Zəm-Zəm quyusuna atıb, üstünü daş-torpaqla doldurub görünməz etmişdi (İbn Hişam, yenə orada, s.63,65). Əbdülmüttəlib quyunu təmizləyəndə oradan həmin qızıl heykəlləri və çoxlu zireh çıxartdı, onları əridib Kəbə üçün ilk qızıl qapı düzəltdirdi (Yenə orada, s.79).

¹⁸ İbn Hişam, I, 76

¹⁹ Tarix Təbəri, c.2, s.4; Cəfər Sübhani, yenə orada, s.84

²⁰ İbn Hişam, I, 86

Savə gölü quruyur, Məkkə bütxanasında bütlər yerə tökülür, körpədən bir nur göyə qalxıb, bir neçə fərsəx məsafəni işıqlandırır.²¹ Belə möcüzələr peyğəmbərlərlə baş vermişdir - İbrahim peyğəmbər(ə), Musa peyğəmbər(ə), İsa Peyğəmbər(ə) və s. Bu möcüzələr insanların peyğəmbərlərin arxasınca getməsində az rol oynamırdı. Məhəmməd m.570-ci il Fil ilində rabiul-əvvəl ayının 17-də anadan olmuşdur. O il Yəmənəndən xristian hərbəş ordu başçısı Əbrəhənin Kəbəni dağıtmaq üçün döyüş filləri ilə Məkkəyə hücum etdiyi üçün Fil ili adlanmışdı. O vaxt Məhəmmədin babası Əbdülmüttəlib Məkkənin hakimi idi. Əbrəhə Məkkəyə girərkən çoxlu qarətlər etmişdi, o cümlədən Əbdülmüttəlibin 200 dəvəsini də. O, yaraşlıq, zəhmli və əzəmətli bir şəxs idi, Əbrəhə onu görəndə bəyənməmişdi. Onun nə istədiyini soruşduqda Əbdülmüttəlib onun dəvələrini qaytarmağı tələb etdi. Əbrəhə ona dedi ki, sən dəvələrini istəyirsən, ancaq əcdadlarının və özünün məbədiniz olan Kəbəni dağıtmaq istədiyim sənə heç vecinə də deyil. Əbdülmüttəlib isə ona deyir ki, axı mən dəvələrin sahibiyəm, Kəbənin isə öz Sahibi var, O, öz məbədinə qoruyacaq. Əbrəhə: “Məndən qoruya bilməyəcək” dedikdə Əbdülmüttəlib: “Bu sən, o da O” cavab verir. Səhər Əbrəhə Məkkəyə hücumu hazırlaşarkən Nufeyl bin Hübeyb əl-Xəsəmi Mahmud adlı filin yanına gəlib onun qulağına deyir: “Ya diz çök, ya da bir günah işlətmədən gəldiyin yerə qayıt, sən Allahın müqəddəs torpağındasan!”. Fil diz çökür, nə qədər onu nizə və başqa iti şeylərlə incitsələr də, o, qalxmır, onun üzünü Yəmənə tərəf çevirdikdə o, durub qaçmağa başlayır. Yenidən onun üzünü Məkkəyə tərəf çevirdikdə, fil diz üstə çökür. Elə bu vaxt Allah-Təala hərbəşlərin üzərinə hərəsi dimdik və caynaqlarında noxud və mərci boyda daş gətirən qaranquş və qağayıya bənzər əbabil quşları göndərir. Daşlardan biri hansı hərbəşin üstünə düşən kimi o, öldürdü. Filin üzünü yenidən Yəmənə tərəf çevirdikdə, fil qalxıb, dayanmadan Yəmənədək qaçır, qoşunun çoxu yolda ölür, Əbrəhənin bədəninə yara basır. Onlar Sən”aya yetişirlər, Əbrəhənin yaraları irinləyir və o, Cəhənnəmə vasil olur.²²

Allah-Təala Quranda bu əhvalat haqqında Peyğəmbərinə deyir: “(Ya Peyğəmbər!) Məgər Rəbbinin fil sahiblərinə (nələr) etdiyini görmədinmi?! Məgər (Rəbbin) onların hiyləsini boşa çıxartmadımı?! Onların üstünə (qatar-qatar) əbabil quşları göndərdi. (O quşlar) onlara bışmış gildən düzəldilmiş (möhkəm xırda) daşlar atırdı. (Rəbbin) onları (həşərat tərəfindən) yeyilmiş əkin yarpağına (saman çöpünə) döndərdi!” (əl-Fil,1-5). Əlbəttə, Fil hücumu vaxtı doğulan körpə bu hadisələri dərk edib, yadında saxlaya bilməzdi. Allah-Təala söylənilənlərin hamısını Mə-

²¹ Tərix Yaqubi, c.2, s.5; Biharul-ənvar, c.15, s.248; Sira Hələbi, c.1, s.64; Cəfər Sübhani, yenə orada, s.91

²² İbn Hişam, s.40-44



həmmədə peyğəmbərlik vaxtında vəhy etmişdi. Sonra Allah-Təala bu haqda buyurur: “(Ya Peyğəmbər! Qureyşilərə de ki,) Qureyşin ülfəti, dostluğu (və ya Allahın onlar üçün səfəri asanlaşdırması) xatirinə, onlara qış və yay səfərinin müəssər edilməsi (qışda Yəməndə, yayda Şamda istirahət və ticarət edə bilmələri) xatirinə bu evin Rəbbinə (Kəbənin sahibi olan Allaha) ibadət etsinlər! O Allah ki, onları aclıqdan qurtarıb yemək verdi və onlara qorxudan (fil sahiblərinin təhlükəsindən) sonra əmin-amanlıq bəxş etdi” (əl-Qureyş,1-4).

Yuxarıda Məhəmmədin Fil ilinin rabiu-l-əvvəl ayının 17-də doğulduğunu qeyd etmişdik. Sünni alimləri isə Məhəmmədin həmin ayın 12-də doğulduğunu iddia edirlər. Cəfər Sübhani bu məsələni çox sadə yolla həll edir. Hər ailə başçısının vəfatı gününü onun ailə üzvlərindən düz kim bilər? Əlbəttə, şialərin dedikləri tarix də, Peyğəmbərin(s) ailə üzvləri-imamların dedikləridir.²³ Peyğəmbər(s) doğulandan yeddi gün sonra Əbdülmüttəlib bir qoyun kəsib ziyafət verir. Bütün Qureyşin iştirak etdiyi məclisdə o, nəvəsini Muhəmməd adlandırır. Niyə Muhəmməd soruşulanda o deyir ki, onu göydə Allahın, yerdə isə insanların tərifləməsi üçün. Anası Məhəmmədə üç ay süd verəndən sonra ona dörd ay Əbuləhəbin kənizi Subiyə süd vermişdir, o, Məhəmmədin əmisi Həməzəyə də süd vermişdir, deməli o, əmisi ilə həm də süd qardaşdır. O, peyğəmbər olandan sonra Subiyəni Əbuləhəbdən alıb azad etmək istəsə də, bütperəst, kinli Əbuləhəb razılıq vermir. Məhəmmədin ikinci süd anası səhrada yaşayan Bəni-Səd qəbiləsindən olan Həlīmə olmuşdur. Varlı ərəblər uşaqlarının sağlam olmaları və səlis danışmaları üçün onları səhra dayələrinə verirdilər (Səhrada bədəvi ərəblər ləhcədə yox, təmiz ərəb dilində danışırıldı). Həlīmə kasıb ailəyə sahib idi, Məhəmmədə dayəliyə başlayandan sonra Allah-Təala onun maddi vəziyyətini çox yaxşılaşdırır.²⁴ Doğuş vaxtı Həlīmənin sol döşü quruyubmuş. Məhəmmədi dayəliyə götürəndən sonra Məhəmməd onun südlə dolu sağ döşünü qəbul etməmiş, sol döşünü sovurmuş və nəticədə Allah-Təala onun sol döşünə də süd vermişdi.²⁵

Həlīmə balaca Məhəmmədi üç dəfə anasının yanına gətirmişdi. Birinci dəfə süddən ayrılanda, ikinci dəfə isə Həbəşistan ruhaniləri Bəni-Səd qəbiləsinə gələrkən, balaca Məhəmməddə səmavi kitablarda oxuduqları Hz.İsadan sonra gələcək peyğəmbərlik nişanələrini görüb, onu oğurlayıb aparmaq istədikləri zaman. Onlar bu iftixarın onlara nəsib olmasını istəyirdilər.²⁶

Həlīmə beş yaşlı Məhəmmədi anasına qaytarır. Aminə çoxdan idi ki, Yəsribə gedib, ərinin məzarını və qohumlarını ziyarət etmək istəyirdi. O, balaca Məhəmmədi də özü ilə götürüb, Ummu Əymənlə Yəsribə gedir. Əvvəl görmədiyi atasının qəbrini ziyarət balaca Məhəmməddə ağır təəssürat buraxır. Bu azmış kimi, evə dönərkən anası Əbva deyilən yerdə vəfat edir.²⁷ Balaca Məhəmmədi babası Əbdülmüttəlib himayəyə götürür. Məhəmməd səkkiz yaşına çatanda babası Əbdülmüttəlib də vəfat edir, o, tamamilə yetim qalır. Onu, Əbdülmüttəlibin vəsiyyətinə görə Abdullahlə eyni anadan olan əmisi Əbutalib himayəsinə götürür.²⁸ Məhəmməd on iki yaşında olarkən, Əbutalib ticarət məqsədilə Şama getməli olur. Məhəmmədi bir neçə adama tapşırırsa da, onu əmisinin ayrılığına dözməyib ağlayan görüb, onun göz yaşına dözə bilməyib, onu da özü ilə səfərə götürür. Səfər vaxtı o, Mədyən,Vadil-Qur”a, Səməd diyarı və Şamın gözəl təbii mənzərələrini görür və bunlar onun şirin xatirələrinə çevrilir. Uşaq vaxtlarından şücaət və cəsarətli olan Məhəmməd yeniyetmə illərində də qorxmaz olmuş, Həvazın qəbiləsi ilə Qureyşin Ficar döyüşündə iştirak etmiş, əmilərini oxla təmin etmişdi.²⁹

Məhəmməd, peyğəmbər təyin ediləndən sonra Qureyşdə fikir ayrılığı yaran-dı, çünki aralıqda ərəblərdən bir peyğəmbər çıxıb, təkallahlığı yayacağı söhbətləri gedirdi, yəhudilərsə gələcək dinin köklərinin onların dininin kökləri ilə eyni olduğunu deyib, ərəblərin köklərini kəsəcəkləri ilə hədələyirdilər. İslam gəldikdə ərəblərin bir qismi onu qəbul etdilər, yəhudilərsə onu qəbul etmədilər. Halbuki müşriklərə qələbə çalmaq üçün axiruzzaman peyğəmbərin gəlib onlara kömək etməsi üçün Allaha yalvarırdılar, bu Bəqərə surəsində də qeyd edilib.³⁰

Məhəmmədin peyğəmbərliyi ilə bağlı maraqlı bir əhvalatı da qeyd etmək istəyirəm. Onun yenicə peyğəmbər təyin olunduğu vaxt Yəmən İranın təbəəsi idi. İran şahı Kəsra Yəmən hökmdarı Bazana yazır ki, eşitdiyimə görə Məkkədə Qureyş qəbiləsindən bir nəfər zühd edərək, özünü peyğəmbər elan edib. Onun yanına gedib, bu iddiasından əl çəkməyə məcbur et Qoy tövbə etsin, əks təqdirdə onun başını mənə gətir! Bazan Kəsranın məktubunu Allahın Elçisinə göndərdi. Allahın Elçisi(s) ona belə bir cavab yazdı: “Allah-dan mənə vəhy gəldi ki, Kəsra filan ayın filan günü qətlə yetiriləcək”. Məktubu alan Bazan nə baş verəcəyini gözləmək qərarına gəldi. Öz-özlüyündə fikirləşdi: “Əgər o, doğrudan da peyğəmbədirsə, dedikləri mütləq baş verəcək!” Kəsra həqiqətən Peyğəmbərin (s) dediyi gün oğlu Şirəveyh tərəfindən

²³ Cəfər Sübhani,yenə orada,s.92-93

²⁴ Yenə orada,s.97-98

²⁵ Biharul-əнвар, c.15, s.345

²⁶ Sirə İbn Hişam, c.1, s.167; Cəfər Sübhani, yenə orada, s.102

²⁷ Sirə Hələbi, c.1, s.125; Cəfər Sübhani, yenə orada,s.104

²⁸ Sirə İbn Hişam, c.1, s.179

²⁹ Sirə İbn Hişam, c.1, s.186; Cəfər Sübhani, yenə orada, s.111

³⁰ Bəqərə, 89



öldürüldü.³¹ Bu xəbəri eşidən Bazan elçilərini Peyğəmbərin (s) yanına göndərmiş, özünün və yanında olan bütün farsların İslamı qəbul etdiklərini bildirdi. Fars nümayəndələri Allahın Elçisindən soruşmuşdular: “Ya Rəsulullah! Biz kimlərdəniz?” Peyğəmbər(s) buyurmuşdu: “Bizlərdən, Əhli-beytdən!” Allahın Elçisi (s) həmçinin buyurmuşdu: “Səlman (əl-Farisi) də bizlərdən, Əhli-beytdəndir!”³²

Uşaqlıq, yeniyetməlik, cavanlıq və böyüklüyündə Məhəmmədin həyatı bitkin idi. Vəhy endiyi vaxt Məhəmməd artıq dürüst, etibarlı, əxlaqlı, mülayim və sadə insan idi.³³ Hz. Əli(ə) Allah-Təalanın Məhəmmədi uşaqlıqdan əxlaqlı tərbiyə etmək üçün ən böyük mələyi ayırdığını qeyd edir.³⁴

Bütün dünya cəhalətdə ikən Allah (c.c.) bəşəriyyəti qaranlıqdan aydınlığa çıxarmaq, insanların hər iki dünyada xoşbəxt həyat sürmələri üçün Hz.Məhəmmədi (s) onlara hidayət rəhbəri göndərdi. İnsanları Allahın (c.c.) Tövhid bayrağı altında birləşdirməyə çalışan Hz.Peyğəmbər (s) yeni bir ümmətin əsasını qoydu.³⁵

Məhəmməd hələ on iki yaşında ikən əmisi Əbu Talibin ticarət karvanı ilə Suriya səfərində iştirak etmişdi. Kiçik Məhəmməd Ərəbistandan uzaqda, doğulduğu bütprəst qəbilə-tayfa mühiti ilə böyük təzad təşkil edən xristian, yəhudi icmaları ilə təmasda olur. Bir çox şərhçilər bu görüşlərin Məhəmməddə “silinməz təsir buraxdığını” söyləyirlər. Əslində isə o, Suriya yaxınlığında xristian keşiş Bəhira ilə bir neçə saat bir yerdə olmuşdur. Bu müddətdə Məhəmmədin dünyagörüşünə əhəmiyyətli bir təsirin olması həqiqətə oxşamır, azca ola bilər.

Məhəmmədin 21 yaşı olanda o, məkkəlilər arasında “əmin” - sədaqətli, etibarlı adam adını qazanmışdı. Əmisi ona Xuveylid bin Əsədin qızı varlı dul qadın Xədicənin ticarət işlərini idarə etməyi məsləhət görür və o, yenidən Suriyaya səfər edib Hələb və Dəməşqdə olur.

595-ci ildə Məhəmməd Xədicə ilə evlənir, Xədicənin qırxa yaxın yaşı, iki oğlu və bir qızı var idi. Buna baxmayaraq, onların məhəbbəti dillərə düşmüşdü.

Məhəmməd(s) peyğəmbərliyini birinci olaraq Əli və Xədicə qəbul etmiş və İslam uğrunda mübarizədə ona qüvvələrini əsirgəməmişlər.

Məhəmməd(s) Xədicə ilə ömür sürdüyü 25 il ərzində başqa qadınla evlənməmiş, onun islamda bir neçə üstünlüyünü qiymətləndirmişdi. “Cənnət qadın-

ları dördüdür: Xədicə bint Xuveylid, Fatimə bint Məhəmməd, Məryəm bint İmran və Asiya bint Məzahim”.³⁶

Məhəmməd, peyğəmbər təyin edilməmişdən əvvəl iki məsələ haqqında düşünürdü. Birincisi o idi ki, o, yer-göy haqqında fikirləşir, hər bir varlıqda Allahın nurunu, elmini, qüdrətini görür və bu yolla qeyb aləminə özü üçün yollar açır. İkincisi də o idi ki, o, boynuna qoyulacaq ağır məsuliyyət haqqında düşünürdü.³⁷

Məhəmməd 40 yaşında ikən dini düşüncə və axtarışlarla daha yaxından məşğul olmaq üçün vaxtının çoxunu Hira dağının mağarasında keçirirdi və bu günlərin birində vəhy mələyi Cəbrail nazil olub, Allahın sözünü oxumağa başlaması haqqında ona əmr etdi. Məhəmməd bu gözlənilməz hadisədən bərk sarsılır və çətin vəziyyətə düşür - halı pisləşir. Sonradan mələk yenidən nazil olub, Allahın sözünü insanlara çatdırmağı ona əmr edir və bu gün be'sət və ya məb'əs (peyğəmbərliyə) göndərilmə, təyin olunma günü kimi qəbul olunub³⁸. Mələk ona oxumağı əmr etdikdə, o, yazıb-oxumağı bacarmadığını deyir (Buna görə də Məhəmməd peyğəmbəri “ummi” adlandırıldı). Mələk ikinci və üçüncü dəfə (onu bərk sıxaraq) oxu dedikdə, Məhəmməd hiss edir ki, o, mələyin əlindəki tabloda yazını oxuya bilir və o, Allahın qüdrətilə oxuyur: “(Bütün məxluqatı yoxdan) yaradan Rəbbinin adı ilə oxu! O, insanı laxtalanmış qandan yaratdı. Oxu! Sənin Rəbbin ən böyük kərəm sahibidir! O Rəbbin ki, qələmlə (yazmağı) öyrətdi. (O Rəbbin ki,) insana bilmədiklərini öyrətdi.”³⁹ Məhəmməd bu hadisədən hövlnək evə gəlib, Xədicəyə onun üstünü örtməyi tapşırır. Sonra Xədicə, Məhəmmədlə baş verənləri əmisi oğlu Vərəqəyə danışır. Ərəb bilicilərindən olan Vərəqə uzun müddət İncili araşdırdıqdan sonra təkəllahlığı qəbul edib, xaçpərəst olmuşdu. O deyir ki, ərin düz danışır, baş verənlər onun peyğəmbərliyinin başlanğıcıdır.

Ammar Abbasov

Some points from the early Islamic history

Summary

Azerbaijan is closely linked with Islam and the Caliphate. From this perspective, studying Islamic history is a matter of great importance in terms of studying the history of Azerbaijan. The article elaborates on the works written by native researchers on this subject.

³¹ İbn Səad. Ət-Təbəqat, I/177; İbn Hişam. Sirə Nəbəviyyə, I,48-49

³² Həkim. Əl-Müstədrək, 3/598; Təbərani. Əl-Kəbir, 6/6040; Heysəmi. Əl-Məcmə, 6/130; Albani. Daifu-l-Cami, 3272; Əd-Daifə, 3704; İbni Hişam, 49

³³ Əbdülhəmid əbu Süleyman. Ağıl və möcüzə baxımından Hz.Məhəmmədin peyğəmbərliyinin həqiqiliyinə inam. Bakı,2017 (Elvüsəl Məmmədovun tərcüməsi), s.16-17

³⁴ Nəhcül-bəlağə, 190-cı xütbə

³⁵ Aslan Həbibov. Vəhdət naminə. Məzhəblərəarası dialoq. Bakı, 2014, s.8-9

³⁶ Şeyx Səduq.Əl-Xisal, c.1, s.24; Hacı Fuad Nurullah. İmam Hüseyin(ə) -şəhidlik məktəbinin ustası. Nurlar nəşri, Bakı,2014, s.19-21

³⁷ Cəfər Sübhani, yənə orada, s.136

³⁸ Yənə orada

³⁹ Ələq, 1-5